

KALE-İ TAVAS (TABAE)

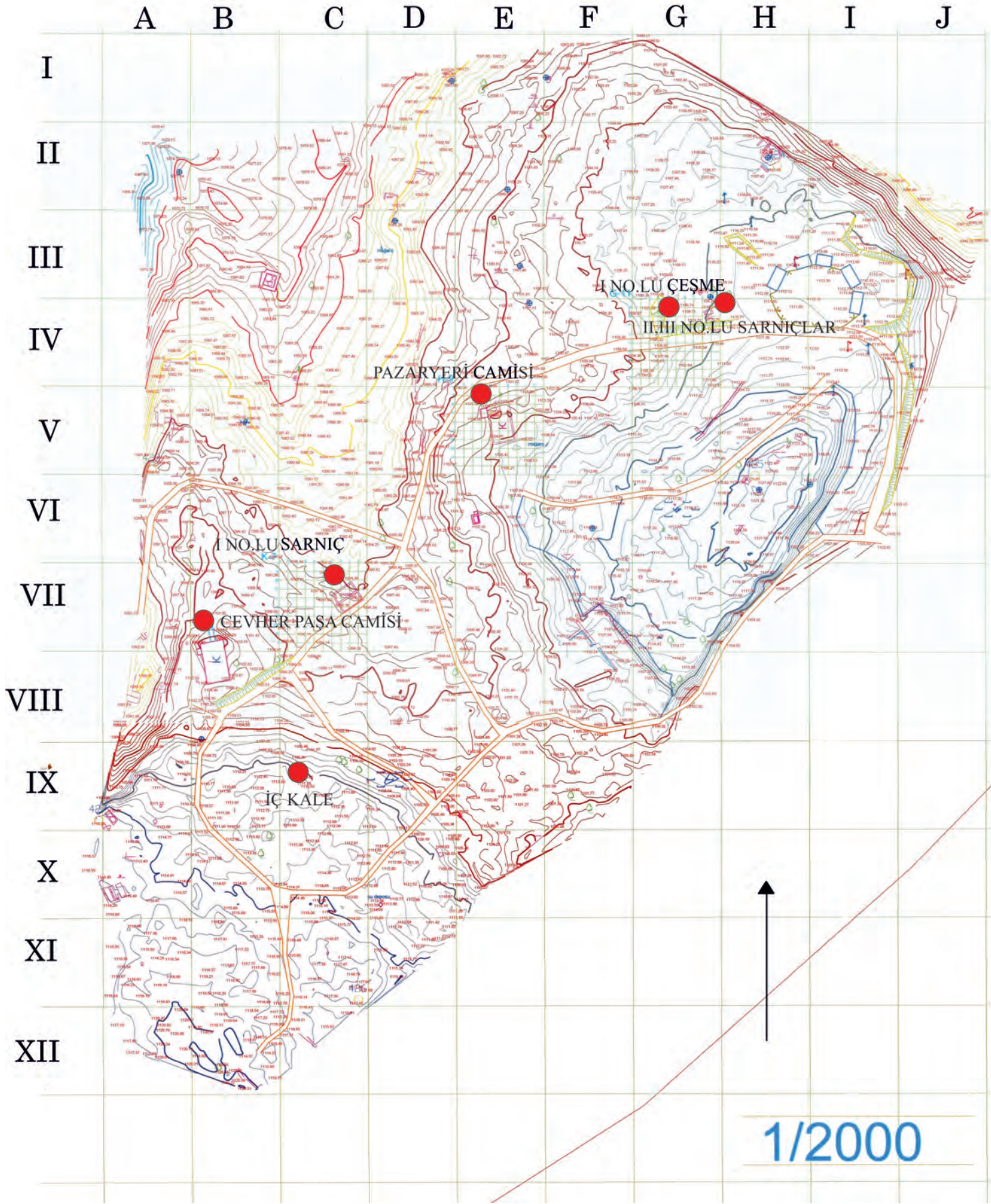
Bozkurt Ersoy¹

Denizli'nin Kale İlçesi'nde yer alan Kale-i Tavas'da 2007'de başlayan kazılar, 2011 yılı kazı dönemiyle birlikte 5. yılını tamamlamıştır. Kazı çalışmaları, Prof. Dr. Bozkurt Ersoy başkanlığında, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim elemanları tarafından Denizli Valiliği ve Kale Belediye Başkanlığı'nın katkılarıyla yürütülmektedir.²

Kale-i Tavas, *Antik Tabae* kenti üzerine kurulmuş;³ Menteşe Beyliği'nin önemli kentlerinden biri olmuş ve Osmanlı döneminde de Kale-i Tavas adıyla önemini korumuştur. 1330'lu yıllarda kenti gören *İbni Batuta*, kale hakkında bilgi vermiş⁴; Evliya Çelebi ise 1670'li yıllarda gezdiği kentin 50 ev ve bir cami içeren bir iç kale ile 300 ev, 5 mahalle, 5 cami, 1 han, 1 hamam, 3 mektep, 3 sebil, 2 tekke ve 6 zaviyesi olan bir dış kaleden oluştuğunu ifade etmiştir.⁵ 1950'li yılların sonuna kadar kesintisiz olarak iskan gören kent, doğal afetler gerekçesiyle boşaltılmış ve iki cami, bir hamam, birkaç çeşme dışında kentin neredeyse tamamı harap olmuştur (Resim 1).

- 1 Prof. Dr. Bozkurt Ersoy, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bornova - İzmir (bozkut.ersoy@ege.edu.tr)
- 2 Değerli katkıları nedeniyle Denizli valisi sayın Abdülkadir Demir ve eski valiler Dr. Hasan Canpolat ve Yavuz Erkmen'e, Kale kaymakamı sayın Serap Özmen ve eski kaymakamlar Faruk Ekiz ve Tülay Baydar Bilgihan'a; çalışmalarımızın her aşamasında yanımızda olan, ekibimizin barınma, ulaşım ve beslenme gibi gereksinimlerinin giderilmesinde yardımlarını esirgemeyen Kale Belediyesi eski Başkanı sayın Abdullah Karaayvaz ve Kale Belediye Başkanı sayın İsmail Yarımca ile tüm Kale Belediyesi çalışanlarına; kazı çalışmalarının yürütülmesinde desteklerini esirgemeyen Denizli Müzesi Müdürü sayın H. Hüseyin Baysal başta olmak üzere tüm müze çalışanlarına teşekkürü borç biliriz. Prof. Dr. Bozkurt Ersoy'un bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmalarına Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim elemanları Prof. Dr. İnci Kuyulu Ersoy, Yrd. Doç. Dr. Şakir Çakmak, Yrd. Doç. Dr. Harun Ürer, Yrd. Doç. Dr. Yekta Demiralp, Yrd. Doç. Dr. Sedat Bayrakal, Öğr. Gör. Dr. Sevinç Gök Gürhan, Uzm. Hasan Uçar, Arş. Gör. Gökben Ayhan, konservatör Elif Topaç ile Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri katılmıştır. Kendilerine teşekkür ederim.
- 3 Tabae antik kenti hakkında bilgi için bkz. Robert ve Robert 1954: 80-152.
- 4 Muhammed ve Tanci 2004: 447-448.
- 5 Zıllıoğlu 1966: 86.

Resim 1
Kale-i Tavas (Tabae)
Genel görünüm

Harita 1
Kale-i Tavas (Tabae)

2007'de başlayan ve 5 yıldır devam eden kazılarda, kentin çeşitli alanlarında çalışmalar yapılmış, gerek mimari açıdan, gerekse küçük eser buluntuları açısından önemli veriler elde edilmiştir (Harita 1).

Resim 2
Pazaryeri Camisi.
Kazı öncesi
görünüm

PAZARYERİ CAMİSİ

Günümüze kısmen sağlam ulaşabilmiş Pazaryeri (Çarşı) Camisi, Cevher Paşa Camisi'nin doğusunda yer almaktadır (Harita 1 / Plankare E V). İnşa tarihine ilişkin herhangi bir kayıt ya da kitabesi bulunmayan yapının, sonradan inşa edilmiş olan minaresinin kürsüsünde 1284/1867-1868 yılında "Feyzullah" adlı bir usta tarafından yapıldığını belirten bir onarım kitabesi vardır. Ayrıca 2009 yılı çalışmaları sırasında yapının kuzeyinde bulunan onarım kitabesi de minaredeki kitabe ile aynı tarihi taşımaktadır. Bölgedeki benzer özelliklere sahip yapılardan hareketle, caminin XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl ortalarına kadar uzanan bir zaman dilimi içinde inşa edildiği söylenebilir.

2007 yılındaki kazı çalışmalarına, Pazaryeri Camisi'ndeki bitki ve moloz tabakasının temizlenmesiyle başlanmış, beden duvarları kısmen görülebilen yapının içinde ve dışında kazı çalışmalarına geçilmiştir (Resim 2). Harim batı duvarının dışında yapılan çalışmalar sırasında duvara bitişik dükkanların temel izleri; mihrap duvarının dışında ise duvara paralel olarak uzanan 20 cm genişliğinde

Resim 3
Pazaryeri Camisi.
Kazı ve konservasyon
çalışmaları sonrası
görünüm.

üzeri kayrak taşlarla kaplanmış bir suyolunun varlığı tespit edilmiştir. Aynı cephede yapılan çalışmalarla duvar dibindeki döküntü taşlar kaldırılmış, yer yer düzgün kesme taş malzemenin kullanıldığı duvar cephesi ortaya çıkartılmıştır. Aynı yerde mihraba ait olduğu anlaşılan yarım daire kesitli kesme taşlar da bulunmuştur. Ayrıca, harimin güney duvarı içinde ortaya çıkan ahşap hatılların da duvar örgüsünde bir mimari unsur olarak kullanıldığı görülmüştür.

Yapının kuzey cephesinin dışında yapılan kazı çalışmaları sırasında, Roma dönemine ait bir mermer lahitin zeminine ulaşılmıştır. 1980'li yıllarda sağlam olduğu tespit edilen bu lahitin⁶ üst bölümünün, iki dar kenarında yer alan merdivenlerle son cemaat yerine ulaşımı sağlayan bir giriş sahanlığı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca son yıllarda zemini dışındaki bölümleri çalınan söz konusu lahit, bir çeşmenin su deposu olarak da işlevlendirilmiştir. Kazı çalışmaları sonunda kuzey cephede merdivenlerle ulaşılan bir son cemaat yerinin bulunduğu ve bugün ayakta olan minare girişinin son cemaat yerinden sağlandığı tespit edilmiştir.

Yapının kuzeyinde yapılan kazı çalışmaları sırasında, 11 m genişliğinde ve 5 m uzunluğundaki son cemaat yeri ortaya çıkartılarak düzgün sıva ile kaplı zemine ulaşılmıştır. Son cemaat yerinin iki yanında kalan bölümlerin zemini birer seki

6 Antik lahitin eski fotoğrafı için bkz. Çakmak 1991: Res. 193.

şeklinde yüksek tutulmuş; ortada kalan yaklaşık 2 m genişlikteki bölümün zeminini ise düşük kotta bırakılmıştır. Harim kuzey duvarının batısında yarım daire kesitli bir dış mihrap ortaya çıkarılmıştır. 15x11 m boyutlarındaki dikdörtgen planlı harime oldukça geniş bir açıklıktan girilmektedir. Giriş açıklığının mermer eşiği sağlam durumdadır. Harimde yapılan kazı çalışmaları sırasında da zemine ulaşılmış; beden duvarları etrafında zeminin sağlam olduğu, orta alanlarda ise çöktüğü görülmüştür. Beden duvarlarının iç yüzeylerinde yer yer sıvalara rastlanmıştır. Harimin kuzeyinde kadınlar mahfilini taşıyan ahşap desteklerin oturduğu iki adet mermer kaide ortaya çıkartılmıştır (Resim 3, Çizim 1).

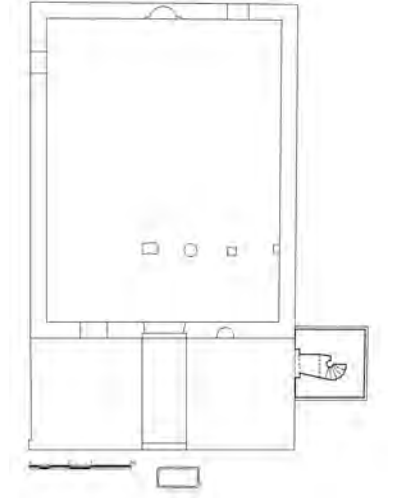
2008 yılı çalışmaları kapsamında, Pazaryeri Camisi'nin duvar kalıntılarının korunmasına yönelik konservasyon çalışmaları yürütülmüştür.⁷ Cami hariminin güney, doğu ve batı duvarlarında günümüze gelebilen az miktardaki sıvanın sağlamlaştırma işlemi gerçekleştirilmiştir.

2009 yılı itibari ile camideki konservasyon çalışmaları, daha kapsamlı ve kalıcı olacak şekilde yürütülmüştür.⁸ Camide yapılan temizlik çalışmaları sırasında, yapının kuzeyinde, yapıya ait 1867-68 tarihli bir onarım kitabesi bulunmuştur (Resim 4).

Onarım kitabesinin türkçesi:

1. *Kapıya bir gedâ⁹ gelse efendin uyur derler*
2. *Elinde armağan olsa gir içeri buyur derler*
3. *Cihan bağıni mülk ettin de niçin divana boş geldin*
4. *Ellerde armağan olsun desinler sana hoş geldin*
5. *Tamir oldu câmi-i şerifiyle binasın vâsıl ola hakkıyla rızâsı*
6. *Hitam oldu seksen dört senesi sene 1284/1867-68*

Camideki konservasyon çalışmaları öncesinde güney, doğu ve batı duvarlarının önündeki dolgu topraklar temel seviyesine kadar kazılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında güney ve doğuda bir su kanalına rastlanmıştır. Son cemaat yeri tabanını korumak için geçici olarak yüzeye çakıl serilmiş; taban ile taşların arasına ayırıcı olarak sert muşamba konulmuştur. Son cemaat yerindeki çalışmalardan sonra,

Çizim 1

Yukarıda: Pazaryeri Camisi. Plan (Y. Demiralp).

Resim 4

Aşağıda: Pazaryeri Camisi'nin kuzeyinde bulunan ve yapıya ait onarım kitabesi.

7 Pazaryeri Camii'nde gerçekleştirilen 2007 yılı çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ersoy 2009: 43-45.

8 2008 yılı kazı çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ersoy 2010: 302-303.

9 Gedâ: Dilenci, yoksul.

Çizim 2
Karşı Sayfa: I no'lu
sarnıç. Plan (H. Ürer).

Resim 5
I no'lu sarnıç. Kazı
öncesi görünüm.

Resim 6
Karşı Sayfa: I no'lu
sarnıç.
Kazı sonrası görünüm.

Resim 7
Sonraki Sayfalar: I no'lu
sarnıçtan ele geçen
heykeller. (Aphrodite,
imparator başı, Thyke,
Aphrodite)

harimin kuzey, güney, doğu ve batı duvarlarının konservasyonuna başlanmıştır. Bu bölümlerde, duvarlar konserservasyonları yapılarak sağlamlaştırılmış; güney, doğu ve kuzey duvarlardaki pencere boşlukları belirginleştirilmiştir.¹⁰

I NO'LU SARNIÇ

2007 yılından bugüne kadar gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında tespit edilen ve kazısına başlanan sarnıç, yöre halkının verdiği bilgilere göre; Kale-i Tavvas yerleşiminin Aşağı ve Yukarı Pazar mevkii arasında kalan alanda yer almaktadır (**Harita 1/Plan kare CVII**). Anadolu'daki bir grup sarnıç örneği gibi tamamı toprak altında olmak üzere inşa edilen ve yüzeyde herhangi bir ipucu vermeyen söz konusu yapının varlığı, havalandırma açıklığı/su çekme penceresi ile defineciler tarafından tahrip edilen kuzeydoğu tonozun güneydoğu alınlığından fark edilmiştir.

Yapının hem bu delikten hem de havalandırma açıklığı/su çekme penceresinden akan moloz ve toprak nedeniyle büyük ölçüde dolduğu görülmüştür. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan sarnıç, beşik tonozlu iki birimden oluşmaktadır. Birimler, kare kesitli dört destek üzerine oturan yuvarlak kemerlerle birbirinden ayrılmıştır (**Çizim 2**).

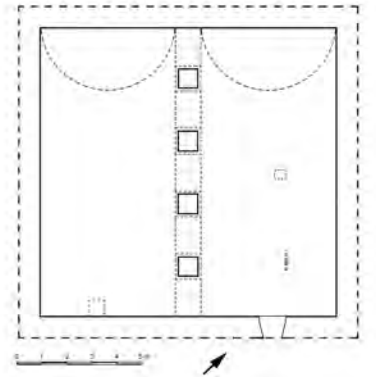
Dışta, sarnıcın batısında başlanan kazı çalışmaları sırasında, niteliksiz duvar kalıntıları ile çok sayıda metal ve seramik malzemeye rastlanmıştır. Bir taraftan sarnıcın içini boşaltmak, diğer taraftan toprağın içe akmasını önlemek amacıyla yürütülen çalışmalarda, defineciler tarafından açılan deliğin çevresindeki

¹⁰ Konservasyon çalışmalarına ilişkin bilgiler, konservatör *Elif Topaç*'ın tarafımıza verdiği rapordan alınmıştır.

toprak tabakası alınarak bu bölüm genişletilmiştir (Resim 5). Gerek bu bölümün gerekse havalandırma deliğinin iç aydınlatmada yetersiz kalması nedeniyle suni ışıkla aydınlatma yoluna gidilmiş; sarnıcın güneydoğu köşesindeki havalandırma bacasından asansör sistemiyle; tahrip nedeniyle güneybatı köşede açılan boşluktan ise taşıma yolu ile toprak boşaltma işlemlerine başlanmıştır. Sarnıçtan boşaltılan dolgu toprak içinde bol miktarda seramik ve sikke ile metal ve mermer buluntu ele geçirilmiştir. Kazı dönemi sonunda, sarnıcın her iki birimini birbirinden ayıran 5 kemer gözü, yaklaşık olarak kemer üzengi hattına kadar ortaya çıkartılmıştır.

2008 yılı çalışmaları kapsamında güneybatı birimde biriken toprak ve moloz tabakalarının temizliğine başlanmış, güneybatı birimde yaklaşık 1 metrelik toprak tabakası temizlenmiştir. İçindeki balçık kurumadığı için çalışmaların ara verildiği sarnıçtaki çalışmalara 2010 yılı kazı sezonunda da devam edilmiştir. İki birimli sarnıcın doğusundaki bölümde yer alan yaklaşık 180 cm'lik dolgu toprak bant sistemi ile dışarı taşınmıştır. Bu bölümdeki çamur dolgu, çalışmaları yavaşlatsa da bazı noktalarda zemine ulaşılmış; 2011 yılında ise sarnıcın içi tamamen temizlenerek tuğla taban döşemeye ulaşılmıştır. 135 m² taban alanına sahip ve tuğla

Resim 8
I no'lu çeşme. Kazı
sonrası görünüm.

döşmeden tonoz tepe noktasına kadar 6,85 m yüksekliğinde inşa edildiği anlaşılan sarnıçta, çalışmalar sırasında tamamı sağlam ve tamamlanabilecek durumda Roma dönemine ait su testileri, mermer ve bronz heykeller, kandiller, figürinler ile yüzeyleri tahrip olmuş çok sayıda sikke ele geçirilmiştir (Resim 6, 7).

I NO'LU ÇEŞME

2007 yılında kazısı yapılan başka bir yapı da kale girişi yanındaki çeşmedir (Resim 8, Harita 1 / Plankare G IV). Kazı çalışmaları sonucunda, çeşme duvarlarından günümüze sadece yaklaşık 100 cm yükseklikteki bölümün gelebildiği, kuzeydoğu ve güneydoğu duvarlarının moloz taşla, kuzeybatı ve güneybatı duvarlarının ise düzgün kesme taşla inşa edildiği anlaşılmıştır. Kesme taşların bir bölümünün devşirme olduğu dikkati çekmektedir. Su deposu içindeki molozların temizlenmesi sonucunda taban ve duvar içlerindeki sıvanın korunduğu, buna karşın güneydoğu duvar iç yüzeyindeki sıvanın büyük bölümünün yok olduğu görülmüştür. Aynı duvarın dış cephesinde de görülen duvar örgüsündeki bozulma, bu cephenin sonradan elden geçirildiğini ve bu işlem sırasında özgün su

girişinin de ortadan kaldırıldığını akla getirmektedir.

Yapının kuzeybatı cephesinde iki adet lüle boşluğu, cephe önünde ise kesme taşlarla oluşturulmuş bir yalak mevcuttur. Yalak cephesinden itibaren kuzeybatıya doğru toprak yüzeyi kayrak taşlarla kaplanmış; akan su ise kayrak taşlarla kapatılmış bir kanal ile güneybatı cepheden şehrin kanalizasyon sistemine bağlanmıştır.

Resim 9

İç Kale'nin kuzeyinden görünüm.

İÇ KALE

2008 yılı kazıları kapsamında, yöre halkınca “İçhisar Mahallesi” adıyla bilinen alanda, kentin seyahatnamelerde de bahsi geçen iç kalesinin ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalara da başlanmıştır (Harita 1 / Plankare C IX). Kentin güneybatısında yer aldığını saptadığımız söz konusu iç kalenin kuzey kesiminde başlanan çalışmalarda, kaleye ait burçlardan birinin temellerine ulaşılmıştır (Resim 9). Geç dönemde bir konutun temeli olarak da kullanıldığı anlaşılan burcun hemen doğusunda, iç kaleye girişi sağladığı anlaşılan taş döşeme yol izleri açığa çıkarılmıştır. 2,5 m. genişliğindeki bu taş döşeme yol, arazi yapısına bağlı olarak güneyden

Resim 10
İç Kale'nin doğusunda
ortaya çıkartılan burç
ve sur kalıntısından
görünüm.

kuzeye doğru eğimlidir. Burç kalıntılarında kullanılan malzeme düzgün kesme blok taşlar ve kireç harcı iken, batısında yer alan konutun temellerinde moloz taş ve çamur harcı kullanılmıştır.

İç kalenin doğusunda gerçekleştirilen çalışmalarda muhtemelen ikinci bir burç temeline ulaşılmıştır (Resim 10). Yaklaşık kare planlı burcun alt kesiminde bir kaya mezarının varlığı da saptanmıştır. Kaya mezarının üzerinden itibaren yükselen burcun, kuzey ve batı duvarlarında blok taşlar görülürken; doğu duvarı, geç dönemde üzerine inşa edilen bir ev nedeniyle tahrip olmuştur. Ayrıca kuzey duvarından kaymış olan blok taşlarla girişi kapanmış olan kaya mezarının üst kısmında 7 x 2 m. boyutunda bir stel yatağı mevcuttur.

2009 kazı sezonunda taş döşeme yolun doğusunda çalışmalara devam edilmiş ve farklı dönemlere ait duvar kalıntılarına ulaşılmıştır. Altta blok taşlar üzerinde çamur harcı ve moloz taşlarla inşa edilmiş konutun temelleri yer almaktadır. Burada yapılan çalışmalar sırasında çok sayıda seramik parçaları ve dokuma tezgahlarında kullanılan bol sayıda ağırşak ele geçirilmiştir. Osmanlı dönemine ait olduğunu düşündüğümüz söz konusu ağırşakların çokluğu, kentin sosyo-ekonomik yapısında dokumacılığın önemi hakkında da ayrıca bilgi vermektedir.

İç kale surunun doğusunda, altında kaya mezarı yer alan burçta yapılan çalışmalara 2009 yılı çalışmaları kapsamında da devam edilmiştir. Bu çalışmalar

sonucunda burç olarak düşündüğümüz bölümün zeminine ulaşılmıştır. Kuzey ve batı duvarında blok taş kullanılan burcun geç dönemde, içinin moloz taş ve çamur harç malzemeli duvarlarla iki odalı konuta dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

Çalışmalar iç kale olarak değerlendirdiğimiz alanın güney batısında yer alan burcun doğusundaki ve batısındaki açmalarda devam etmiştir. Batı açmasında yapılan kazı çalışmaları sonucunda kuzey-güney yönlü bir duvar ortaya çıkarılmıştır. İki ayrı duvar örgü tekniğinin izlenebildiği duvarın güneyde kalan yaklaşık 2 m.'lik bölümü daha özenli inşa edilmiştir. Geç dönemde inşa edilmiş bir konuta ait olduğunu düşündüğümüz duvarın inşa malzemesi moloz taş ve çamur harcıdır.

İç kale surunun güney doğusunda yapılan bir diğer çalışma ile doğu-batı yönlü uzanan surun yaklaşık 20 metrelik kısmının ön yüzü ortaya çıkartılmıştır. İnşa malzemesi olarak blok taş, kaba yonu taş ve moloz taş malzemenin kullanıldığı surun zemini kaya üzerine oturtulmuştur. Surun doğu ucunun kuzeyinde moloz taş malzeme ile inşa edilmiş muhtemelen geç döneme ait bir konutun odası ortaya çıkartılmıştır. Söz konusu alanın batısında, sur içine gömülü durumda bulunan ahşap parçaları ele geçirilmiştir. Arazinin güneyden kuzeye doğru eğimli olduğu da dikkate alındığında, söz konusu ahşap parçaları surun arkasında yer alan bir konutun tavanına ait kirişlerin olabileceğini düşündürmektedir. Buna göre iç kale surunun aynı zamanda konutun kuzey duvarı olarak değerlendirildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

II NO'LU SARNIÇ

2009 yılı kazı çalışmaları kapsamında, yerleşimin bugünkü girişine yakın bir alanda yer alan I No'lu Çeşme'nin batısında yalnızca ağız bölümü kısmen algılanabilen ve II No'lu Sarnıç olarak adlandırılan su yapısında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim 11). 50 x 50 cm. boyutundaki kare ağız bölümünün tamamıyla ortaya çıkartılmasıyla sarnıç içerisindeki toprak ve taş dolgu boşaltılmıştır. Taban çapı 3 metre yüksekliği ise 4,5 metre olan daire planlı inşa edilen sarnıç, ağız kısmına doğru daralmaktadır. Kayaya oyularak inşa edilen sarnıcın yüzeyinde, kısmi olarak gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonunda, bazı suyolları ve yine suyun dindirildiği havuzlar tespit edilmiştir. Kuzey-güney yönlü uzanan kanal şeklindeki su yolu ile sarnıca ulaştırılan su, biri dikdörtgen, diğeri daire şekilli iki çökertme havuzundan geçirildikten sonra sarnıca akıtılmıştır. Suyolunun güneye doğru devam etmesi nedeniyle, su, başka sarnıçlara ya da su yapılarına taşınmış olmalıdır.

Resim 11
II No'lu Sarnıç ve
III No'lu Sarnıç'tan
görünüm.

III NO'LU SARNIÇ

2009 yılı kazı çalışmaları kapsamında kale girişi yanındaki I No'lu Çeşme'nin yakınındaki II No'lu Sarnıç ve yüzeyinde yapılan kazı çalışmalarına 2010 yılı kazı sezonunda devam edilmiştir. II No'lu Sarnıç yanında başka bir sarnıcın ağız kısmı tespit edilmiş, bu kısmın etrafı temizlenerek sarnıcın içerisinin boşaltılmasına başlanmıştır (Resim 11, Harita 1 / Plankare G IV). Yapılan çalışmalar sırasında bol sayıda Roma dönemine tarihlendirilen çok sayıda seramik buluntu ele geçirilmiştir. Ağız kısmına kadar dolu olan sarnıcın, en üst seviyesinde ortaya çıkartılan buluntuların Roma dönemine (ms I-III yüzyıl) ait buluntular olması, sarnıcın bu dönemde dolmuş olabileceğini düşündürmektedir. Mevcut izlerden yanı başındaki II No'lu Sarnıç ile aynı su yolundan beslendiği saptanmıştır. Seramik buluntuların çok sayıda olması sarnıç içinin boşaltılmasını yavaşlatmış olup, çalışmalara önümüzdeki kazı mevsiminde devam edilecektir.

CEVHER PAŞA CAMİİ

Kentte tümüyle sağlam olarak kalabilmiş tek yapı Cevher Paşa Camisi'dir (Harita 1 / Plankare B VIII). Yapı, kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı bir harim ile kuzeyindeki altı destekli son cemaat yeri ve kuzeybatısındaki silindirik gövdeye sahip minareden oluşmaktadır. Yapının duvarları kaba yonu taş ve moloz taşla inşa edilmiş; kemerler, pencerelerin atkı taşları ve mihrapta kesme taş kullanılmıştır. Üzeri dört yöne eğimli kırma çatıyla örtülü ve kiremitle kaplıdır. Harim girişi üzerinde yer alan boya ile yazılmış tarih kitabesi 1235/1819-1820

yılını vermektedir. Denizli çevresindeki benzer planlı yapılardan da yola çıkarak camiyi XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başına tarihlendirmek olanaklıdır.

2009 yılı kazı sezonunda, caminin çevresinde bulunduğu anlaşılan ve büyük bir kesimi toprak altında kalan hazirenin, son cemaat yerinin kuzeyindeki bölümünde kazı çalışmalarına başlanmıştır (Resim 12). Alanda, bir kısmı toprağa tamamen gömülü, bir kısmı da yüzeyde kırık vaziyette mezar taşları bulunuyordu. İlk etapta, kırık ve dağınık durumdaki taşlar, caminin çevresinde koruma altına alınmıştır. Haziredeki kazı çalışmaları tamamlandığında, mezar taşlarından bazılarının temizlik çalışmaları tamamlanmıştır. Dolgu alan boşaltıldıktan sonra, mezar taşları muhtemel yerlerine dikilerek etrafları toprakla sabitlenmiştir. Hazirenin son cemaat yerinin kuzey duvarı hariç üç kenarında, kuru duvar örülmek suretiyle alanın korunması sağlanmıştır.

Resim 12
Cevher Paşa
Camisi. Hazirede
gerçekleştirilen
düzenleme
çalışmaları sonrası
görünüm.

Resim 13
Bronz Heykel.

KÜÇÜK BULUNTULAR

Heykeller

2007 yılı çalışmalarının en önemli buluntularından biri I No'lu Sarnıç'tan bulunan mermer Tykhe başı olmuştur (Resim 7). ms I-II. yüzyıla, Roma dönemine ait olduğu anlaşılan heykelcik başı, 15,9 cm. yükseklikte, 11,3 cm. genişliktedir. Alt kısmında bulunan 1,1 cm. çapında ve 3,5 cm. derinlikteki oturma yuvası, başın portatif olarak tasarlandığını göstermektedir. Heykelciğin üst kesiminde detaylandırılmamış bir başlık bulunmaktadır. Büyük boyutlu Tykhe başlarında başlığın sur duvarı şeklinde işlenmesine karşın, bu eserde detaylandırılmadan bırakılmasını, küçük boyutlu oluşuyla açıklamak olanaklıdır. Heykelciğin alın kısmında diadem vardır. Saçlar arkada topuz şeklinde toplanmıştır. Kulaklar yarım şekilde saçın altında gösterilmiştir. Büyük ölçüde sağlam olan heykelciğin sadece burun ucu kırık durumdadır. 2010 yılında ise I No'lu Sarnıçta Aphrodite ve imparator

başına ait heykeller bulunmuştur (Resim 7). Ayrıca başı, ayağı ve kolları mevcut olan en az iki heykele ait olduğu anlaşılan bronz heykel parçaları da ele geçmiştir (Resim 13).

Seramikler

Yukarıda kısaca tanımladığımız kazı çalışmaları sonucunda Orta ve Genç Tunç Çağı'ndan başlayarak, bir çok döneme ait bol miktarda seramik malzeme ortaya çıkarılmıştır.

2007 yılında Pazaryeri Camii, I No'lu Çeşme ve I No'lu Sarnıç gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı Dönemi'ne ait seramikler bulunmuştur. Roma dönemine ait *terracigillata* ve *red slip* seramik parçaları ile insan ve aslan figürinlerinden oluşan gruplar önemli sırsız seramiklerdir. Ayrıca, üzerinde insan figürü yer alan bir negatif kalıp oldukça ilgi çekicidir. Geç Roma/erken Bizans dönemine tarihlenen bu kalıp, özellikle erken dönemlere ait bir seramik üretimine ilişkin ipuçları sunmaktadır. Seramiklerin yanı sıra, çeşitli dönemlere tarihlenen ağırşaklar da bulunmuştur. Beylikler ve Osmanlı Devri

Resim 14
Seramik buluntular.

Resim 15
Seramik buluntular.

seramikleri, sırlı ve sırsız kaplardan oluşmaktadır. Sırsız, tek renk sırlı, *sgraffito*, *slip* ve “*Milet işi*” İznik sıraltı teknikli seramikler ile Kütahya sıraltı teknikli örnekler, kırık ve küçük parçalardan oluşmaktadır. Seramikler içerisinde genellikle yayvan ve çukur kaselere ait olduğu anlaşılan sırlı kapların yanı sıra lüleler ile sırsız güveç ve testiler bulunmaktadır.

2008 yılında, I No'lu Sarnıç ve İç Kale'de gerçekleştirilen kazılarda özellikle erken devirlere ait seramikler bulunmuştur.¹¹ Beycesultan ile paralel Orta ve

11 Bizans öncesi seramikler, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü öğretim üyeleri Doç. Dr. Gül Gürtekin Demir ve Yard. Doç. Dr. Yasemin Polat tarafından değerlendirilmiş ve kendileri tarafından sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur. (Bkz. Gürtekin Demir-Polat 2011). Kendilerine teşekkür ederim.

Geç Tunç Çağ (MÖ 2000-1200) seramikleri ile MÖ 8.-7. yüzyıllar arasına tarihlenen *Black on Red* ve *Bikrom* teknikli seramikler ortaya çıkarılmış, ayrıca yine MÖ 8.-7. yüzyıllar arasına tarihlenen, Batı Anadolu ve adalardaki birçok yerleşmede de benzerleri ele geçen Geç Geometrik veya Sub-Geometrik dönem seramikleri ele geçmiştir. Bunların dışında Hellenistik döneme ait olabilecek çok az sayıda seramik parçası ile Geç Roma dönemine ait seramikler de vardır. Bizans öncesi seramikler, dönem, teknik ve desen çeşitliliği gösterirken, Ortaçağ ve sonrasına ait seramikler yoğun ancak teknik ve desen açısından çok daha az örnek sunmaktadır. Az miktarda bulunan sırlı seramikler içerisinde Bizans (sgraffito teknikli), Beylikler, Erken Osmanlı Dönemi ("Milet tipi" sıraltı teknikli) ve 19. yüzyıl Çanakkale (sıraltı teknikli) ile Aydın / Karacasu üretimi seramikler yer almaktadır.

I No'lu Sarnıç'ta bulunan Roma dönemine ait (MS 2. yy) pişmiş toprak tiyatro jetonu oldukça ilgi çekicidir. 26 mm. uzunluğundaki obje, kiremit rengi hamurlu, elips formu ve ortası deliklidir. Bir yüzünde baskı tekniğinde yapılmış üç figür bulunmaktadır.

2009 yılında gerçekleştirilen kazı sezonunda ise İç Kale ve II No'lu Sarnıç'ta

Resim 16
Ağırşaklar.

çalışmalar yapılmış, bu çalışmalar sonunda çeşitli devirlere ait seramikler bulunmuştur. Özellikle İç Kale’de gerçekleştirilen kazılarda, geç geometrik veya sub-geometrik dönem seramikleri, Hellenistik döneme ait olabilecek seramik parçaları ile Geç Roma dönemine ait seramikler vardır (Resim 14, 15). Kırmızı zemin üzerine siyah firnisle yapılmış bezemeler içeren Black on red örnekler, bezemede iki rengin kullanıldığı Bikrom örnekler ile siyah firnisle geometrik motiflerin yapıldığı Geometrik, sub-geometrik seramikler bulunmaktadır. Türk-İslam dönemine ait seramikler ise oldukça azdır ve geç dönemlere ait örneklerdir. Özellikle 19. ve 20. yüzyılın başlarına ait sırsız kapların çoğunluğunu testiler oluşturmaktadır. İç kale CIX/17 açmasında yakın tarihli 100’e yakın ağırşak bulunmuştur (Resim 16). Çeşitli boylarda, kaba hamurlu, sırsız ağırşakların büyük bölümü sağlam olarak ele geçmiştir. Bu malzemeler, 1960’lı yılların sonuna kadar iskan gören Kale-i Tavas’ta devam eden dokumacılık faaliyetleri konusunda fikir vermele-ri bakımından önemlidirler.

Sırlı seramikler ise tamamen kırık ve küçük parçalardan oluşmaktadır. Bu örnekler XIV. yüzyıl ile XV. yüzyıla tarihlenen sgraffito (Bizans ve Türk dönemi), tek renk sırlı, sıraltı (Milet tipi) ve *champlève* teknikli seramiklerdir. Ayrıca birkaç örnekle sınırlı kalsa da slip teknikli geç dönem Çanakkale seramiği de (XIX. yüzyıl) bulunmuştur.

2008’de I No’lu Sarnıç’ta bulunan Roma dönemine ait pişmiş toprak jetonun benzeri 2009 yılında yine aynı sarnıçtan ve elekte bulunmuştur. Jetonun ön yüzünde elinde *cornucopia* (bereket boynuzu) bulunan ayakta *Tanrıça Tykhe* figürü yer alır. Arka yüzünde ise herhangi bir tasvir bulunmamaktadır.

2010 yılı kazı çalışmalarında ele geçen seramikler genel olarak I No’lu Sarnıç ve II No’lu Sarnıç’ta yoğunlaşmıştır. Tam ve tama yakın amphora ve kaselerden oluşan seramiklerden bir grubu Hellenistik Dönem’in kırmızı astarlı ve siyah firnisli mallarından oluşmaktadır. Bu gruptaki örnekler; tek kulplu yüksek dudaklı kaseler MÖ 2-1. yüzyıl aralığına, içe çekik ağızlı kaseler MÖ 25 - MS 125 arasına, sepet kulplu testiler ise MÖ 2. yüzyıla tarihlenebilmektedir. Seramik buluntuların önemli bir diğer grubunda da Roma dönemi örnekler yer almaktadır. Bu gruptaki örnekler ise; kaidesiz basit ağızlı kaseler MS 1-2. yüzyıl aralığına, dışa dönük ağızlı kaseler MS 2. yüzyıla, basit ağızlı sığ kaseler MS erken 2. yüzyıla ve tabakları da MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlemek mümkündür.¹²

12 Ath. Ago. XXIX: Susan I: fig. 101; Hayes 2008: 141 / fig 7, 336 / fig 12 Pl 14, 172 / fig 7, 404 / fig.13 Pl 18, 408 / fig 13 Pl 19.

Resim 17
Sikkeler.

Sikkeler

2007 yılında, özellikle sarnıçta gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları sırasında 251 bronz, 13 gümüş, 4 bakır, 3 nikel olmak üzere, çeşitli dönemlere ait toplam 271 adet sikke bulunmuştur. Bunların dışında Türkiye Cumhuriyeti'ne ait 3 adet de kuruş ele geçirilmiştir. Sikkelerin neredeyse tamamı kötü durumdadır. Özellikle sarnıçta bulunan ve Roma dönemine ait olduklarını tahmin ettiğimiz bronz sikkeler, uzun yıllar neme maruz kalmaları nedeniyle yoğun bir şekilde oksitlenmişlerdir. İslami dönem sikkelerinin de çoğu kötü durumdadır. Kazıda bulunan diğer 2 gümüş sikke de kırık ve tamamen aşınmış durumdadır. Çalışmalar sırasında bulunan 3 adet nikel sikkeden 2'si yüzeylerindeki oksitlenmeye

karşın kısmen okunabilmektedir. Her ikisi de Sultan V. Mehmed Reşad dönemine (1909-1918) ait olan bu 2 sikkeden biri “5 para”, diğeri “40 para”dır. 3. nikel sikke oksitlenme nedeniyle okunamasa da, malzemesi ve boyutları bakımından aynı döneme ait gibi görünmektedir.

2008 kazı sezonunda I No'lu Sarnıç'ta bulunan 2'si bronz, 1'i gümüş 3 sikke, envanterlik eser olarak tanımlanmıştır. 122 adet bronz, bakır ve nikel sikke ise etüdlük olarak tanımlanan eserlerdendir. Envanterlik nitelikteki 3 sikkeden 2'si ms III. yüzyıl Roma sikkesidir. 1 sikke, *Gallienus* dönemine ve ms 260-268 yıllarına tarihlenmektedir. Sikkenin ön yüzünde sağa doğru profilden tasvir edilmiş imparator, arka yüzünde ayakta tasvir edilmiş tanrıça figürü bulunmaktadır. Roma dönemine ait diğeri bronz sikke ise yine *Gallienus* dönemine ve ms 253-268 yıllarına tarihlenir. Sikkenin ön yüzünde sağa doğru “*Demos IEPOC ΔEMOC/B*” yazısı, arka yüzünde sola dönük Tyche tasviri ve “*TABHNΩN*” yazısı okunmaktadır. Gümüş sikke ise Osmanlı Sultanı II. Selim dönemine (1566-1574) ait bir akçedir (Resim 17).

2009 sezonunda bulunan bronz sikkelerin büyük çoğunluğu Roma dönemine aittir ve tamamen aşınmış durumdadır. Erken Bizans dönemine ait, ön yüzünde cepheden imparator portresi, arka yüzünde sikke birim değeri bulunan Kyzikos darplı *folles*, bronz sikkelerin en iyi durumda olanlarındandır¹³. Bronz sikkeler dışında kalan 32 adet bakır, gümüş ve nikel sikkenin de büyük çoğunluğu fikir vermeyecek ölçüde aşınmış durumdadır. Okunabilir durumdaki nikel ve bakır sikkelerin tümü 1255 (*Abdülmecid 1839-1861*), 1277 (*Sultan Abdülaziz 1861-1876*), 1293 (*Sultan II. Abdülhamid 1876-1909*), 1327 (*Sultan V. Mehmed Reşad 1909-1918*) tarihlerinde darb edilmiş geç dönem sikkeleridir.

2010 ve 2011 yılı kazı çalışmalarında 600'e yakın sikke bulunmuştur. Bu sikkeler üzerinde çalışılmaya devam edilmektedir.

Diğeri Küçük Buluntular

5. sezonunu tamamlayan Kale-i Tavas (Tabea) kazılarında ele geçen ve yukarıda özetlemeye çalıştığımız eserlerin dışında çok çeşitli küçük buluntular da ele geçirilmiştir. Bu buluntular içerisinde cam boncuklar, metal objeler, mühürler, cam bilezik parçaları ve benzerleri sayılabilir.

13 Kazıda 2010 sezonuna kadar ele geçen Bizans sikkeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, 2011, s. 137-155.

BİBLİYOGRAFYA

Ath. Ago. XXIX	Susan I. Rotroff, Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, Princeton, 1997.
Ath. Ago. XXXIII	Susan I. Rotroff, Hellenistic Pottery The Plain Wares, The Athenian Agora XXXIII, Princeton, 2006.
Çakmak 1991	Ş. Çakmak, Denizli İli'ndeki Türk Anıtları (Camiler), İzmir (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
Ersoy 2009	B. Ersoy, “Kale-i Tavas (Tabae) 2007 Yılı Kazısı”, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, Ankara, 43-45.
Ersoy 2010	B. Ersoy, “Kale-i Tavas (Tabae) 2008 Yılı Kazı Çalışmaları”, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, Ankara, 302-303.
Hayes 2008	J. W. Hayes, Roman Pottery, Fine-Ware Imports, The Athenian Agora,XXXII Princeton, New Jersey.
Meriç 2003	R. Meriç, “Efes Devlet Agorası Kuyu Buluntuları”, Varia Anatolica XV, Les Ceramiques en Anatolie aux Epoques Hellenistique et Romaine, Paris, 79-81.
Muhammed ve Tanci 2004	E. A. Muhammed-İ. B. Tanci, İbn Battûta Seyahatnâmesi, Çeviri, İnceleme ve Notlar : A. Sait Aykut, I. Cilt, İstanbul.
Robert ve Robert 1954	L. Robert-J. Robert, La Carie, Historie et Géographie Historique, Tome II, Le Plateau de Tabai et ses Environs, Paris.
Ünal 2011	C. Ünal, “Coin Findings and two German Tokens from Excavation of Tabae/Kale, Denizli”, Sanat Tarihi Dergisi, XVIII/2, Ekim 2009, İzmir, 2011, s. 137-155.
Zillioğlu 1966	M. Zillioğlu, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 9-10, Üçdal Neşriyat, İstanbul.